

Mardinli Bir Plancıdan “Mardin’de Zaman” Üzerine

*

Aygün Erdoğan¹
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Öz²

Bu yazı, Ankara’da Mardinli bir ailenin çocuğu olarak doğan, Mardin kültürü içinde büyüyen ve mesleğini edindikten 11 yıl sonra, 2008’de bu kente ilk seyahatini yapan bir şehir plancısına aittir. Yazarının o güne kadar hakkında binlerce şey dinlediği ve gördüğü bu olağanüstü kente ilk ziyareti sonrası tek düşüncesi; geç kalmış bu ‘ilk’in kesinlikle ‘son’ olmayacağıdır. Bu makale ile yazar, Mardin’i Mardin yapan ‘fiziksel ve sosyo-kültürel doku’yu zaman üzerinden anlatarak kente ilişkin söyleyeceği birçok şeyi paylaşmayı amaçlamıştır. “Bedri Rahmi Misali...” adlı ilk bölümde, kentin konumlanması ve fiziki özgünlüğünün üzerinde bıraktığı etkileri anlatan yazar, sonraki bölümlerde kentin fiziksel ve sosyo-kültürel oluşum sürecini, sakinlerinin, “Zamana Hakkını Vermek” yoluyla nasıl sağladıklarını tarihsel bir perspektifle irdelemiş ve Mardin’in “Zamanın Dinginliği İçindeki Öyküler”inden söz etmiştir. “Geleceğe Uzanırken...” ve “Son Söz” olarak, binlerce yıllık geçmişe sahip kentin, özellikle Dünya Kültür Mirası Geçici Listesine girmesiyle benimsenen turizm politikalarına yönelik “hızla” ve “aceleyle” yapılan uygulamaların doğurduğu geri dönüşümeyecek hataları, buna karşılık nasıl bir vizyon ve yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini tartışmış, bunu yaparken okuyucuların aklında beklenen soruları uyandırmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, kentsel/fiziksel doku, sosyo-kültürel doku, mekân, zaman.

¹ Yrd. Doç. Dr. (Yazarın 2013 yılındaki unvanıdır), E-posta: aygun@ktu.edu.tr

² Bu çalışma daha önce İdealkent Dergisi’nin 2013 yılı Mayıs ayında yayınlanan 9. Sayısında yer almıştır. Çalışmayla ilgili dizgi hatalarının olmasından dolayı ilgili hatalar düzeltilerek bu sayıda yeniden yayınlanmıştır.

On “Time in Mardin” Through the Eyes of a Planner from Mardin

*

Aygün Erdoğan³
Karadeniz Technical University

Abstract

This essay belongs to a city planner who was born in Ankara as a child of a family from Mardin, grew up in Mardin culture and made her first trip to this city in 2008, 11 years after acquiring her profession. After hearing and seeing thousands of things about this magnificent city prior to her first visit, the only thought upon her eventual arrival was that this already late ‘first’ will definitely not be the ‘last’. With this paper, the author aims to share the numerous things that she would like to say about the city by describing the physical and socio-cultural texture that made Mardin to be Mardin by focusing on time. In the first section titled “Like Bedri Rahmi...”, the author explained the impression left on her by the locational and physical distinctness of the city, and in the following sections, from a historical perspective she elaborated on how the inhabitants of the city achieved the process of physical and socio-cultural formation of the city by “Giving Time Its Due” and mentioned Mardin’s “Stories in the Serenity of Time”. While “Reaching for the Future...” and as the “Last Word”, for the city of thousands of years of history, she discussed the irreversible mistakes caused by the “rapid” and “hasty” implementations of tourism policies adopted especially after the city’s entry into the Tentative List for World Cultural Heritage, and in turn discussed what kind of vision and approach should be adopted, and in doing so aimed to raise the anticipated questions in the minds of readers.

Keywords: Mardin, urban/physical pattern, socio-cultural pattern, space, time.

---

³ Assist. Prof. (PhD) (Author’s title as of 2013), E-mail: aygun@ktu.edu.tr

Bedri Rahmi Misali...

Topraklarında binlerce yıldır milyonların barındığı bereketli hilalin ortasında onlarca uygarlığa sahne olan Mardin'i tasvir etmek için kullanılan tanımlardan bazılarını "yaşayan tarih", "açık hava müzesi", "dillerin ve dinlerin şehri" (Mardin Valiliği [MV], 1998; 2013), "şiiirin ve gizemin ördüğü kent", "Yukarı Mezopotamya'nın efsane kenti" (Yazıcı, 2000), "medeniyetlerin beşiği" (İnceoğlu, 2009), "Mezopotamya uygarlıklarının kesiştiği yer" (Türker ve Ergün, 1994), "taşın ve inancın şiiiri" (Dinç, Mısırlıoğlu ve Durbaş, 1998), "gündüz seyranlılık/mezarlık, gece gerdanlık" (Dicle Kalkınma Ajansı [DİKA], 2013; Tuvi, 2003), "Güneydoğu'nun sarı sıcak kenti" (Tuvi, 2003), "surlardan yapılmış taç, güneşin kenti" (Yousif, 2011), "masal kenti" (Mungan, 1987), "gökyüzüne komşu bir kalenin eteklerine kurulmuş taşkent" (Mungan, 2006) ve "yıldızlara yakın şehir" (Noyan, 2005) olarak sıralamak mümkün (Şekil 1).

Sırtını dik bir yamaca yaslamış olan bu kent barındırdığı çok sayıda uygarlığın izlerini taşıyan binlerce yıllık kalesiyle birlikte önünde uçsuz bucaksız bir denizden farksız uzanan Mezopotamya ovasına gülümseyerek bakar (Şekil 1). Yöresine has sarı kalker kesme taştan yapılmış güney-güneydoğu bakımlı ve her katında sokak ile ilişki kurabilen ve odaların altından geçen kemerli geçitler (*abbara*) üzerinde yükselen ve bir evin kaç katlı olacağını da belirleyen topoğrafyayı kucaklayan, teras düzenli (Alioğlu, 2000), her biri bir sanat eseri gibi bezenmiş, hiçbirinin ötekinin manzara, ışık ve iklimini engellemediği avlulu, eyvanlı, revaklı, yazın serini kışın sığdığı tutan geleneksel evleriyle Mardin, günümüzde yitirip bulamadığımız yüzlerce yıl öncesinin insana ve çevreye saygısını adeta yüzümüze çarpar (Şekil 1).

Eski Mardin'de içinden geçen tek karayolu olan ve ana cadde niteliğindeki 1. Cadde ile devamındaki Cumhuriyet Caddesi'nin U biçiminde kenti dolaştığı (Yazıcı, 2000) ve bu yol ile kenti güneyde sınırlayan ve yine eğime paralel uzanan Yeni Yol'dan başka günümüzde motorlu taşıtların girebildiği bir yol bulmak mümkün değildir. Bunlar dışındaki ulaşım ve her türlü taşıma ise; bu yollara açılan ve her biri bir labirenti andıran, çoğu yerde *abbaralara* dönüşen merdivenli dar sokaklarda yaya olarak ve insan ya da hayvan gücüyle yapılır (Yazıcı, 2000). Bu amaçla kentin belediyesinde çöp toplayan merkezler çalışır (Şekil 2).

Şekil 1. Sol-üst iki resim: Ovadan Mardin'in gündüz ve gece silüeti; Sol-alt resim: Kalenin altından ovaya bakış; Sağ-üst resim: Ulu Cami arkasından ovaya bakış; Sağ-alt resim: Kalenin doğusundan kente ve ovaya bakış (Sol-üst iki resim: Mardincity, 2013a ve 2013b; Sol-alt resim: Zeynepinyeri, 2007; Sağ-üst resim: Mardincity, 2013c; Sağ-alt resim: Güneş, 2012)

Şekil 2. Mardin'in dar, merdivenli sokaklarında her türlü taşımada kullanılan merkepler (Sol resim: TRT Haber, 2012; Orta resim: Doğan Haber Ajansı [DHA], 2010; Sağ resim: Mardin Belediyesi, 2013a)

Mardin'in merdivenli dar sokaklarını ve Belediyenin tanıtımında yazdığı şekliyle "aynı ailenin farklı parsellerini ve sokakları birbirine bağlayan, genellikle ailenin ismiyle anıl[an]" abbaralarını (Şekil 3) Dilmener (2009, s. 100)'den dinleyelim:

Kara ikliminin yazın da kışın da geçmek, hafiflemek bilmez gaddarlığını, bu abbaralar yani üstü ve iki yanı kapalı iki yanı sokağa bakan kemerler, çok değil, bir parça katlanır kılar. Yazın serince olur damlarının altı, kışın da ılık. İşte bu merdivenli-abbaralı sokakların tamamı, sağlı sollu o herkesi zevkten keyiften yerinde duramaz hale getiren evlerle doludur; o sarı taşlı bol süslemeli evlerle.

Şekil 3. Mardin'in kent dokusunda önemli işlevlere sahip abbaralar (Sol-üst resim: Forum Gerçek, 2010; Sağ-üst resim: Cihannuma, 2010; Sol-alt resim: Çukurçayır, 2009; Sağ-alt resim: Mardin Teknik Elemanlar Derneği [MATEDER], 2013)

Durupınar (2011a, s. url) da bunlara yönelik duygularını aktarırken şunları ifade ediyor:

[A]bbaralar Mardin'in sokaklarının incileri gibi sıra sıra dizilmiş... birbirine bağlanan ve bitmeyecekmiş gibi görünen bu tüneller evleri, sokakları, aileleri, sevgilileri birbirine bağlıyor... bana çok romantik ve anlamlı geldi bu abbaralar... abbaraların alt kısmı kamuya aittir... üst kısmı ise özel mülkiyet... özel mülkiyetle kamu alanlarının birinin içine bu kadar girdiği ama gene de kargaşa çıkmayan başka bir yer biliyor musunuz Türkiye'de? Dünyanın hangi şehrinde sokakta yürürken bir evin yatak odasının ya da misafir odasının altından geçilebilir ki? abbaralar, yani üstü bir evin herhangi bir odası olan bu geçitler, size dünyanın herhangi bir yerinde yaşayamayacağınız bir dokunma alanı sağlar... sokakta yürürken gerçekten birinin evinin içine dahil olur, belki de hikayelerine ortak olursunuz... sevinçlerine, kederlerine, kırgınlıklarına, coşkularına tanık olursunuz... dünyanın kaç şehrinde bir merdivenden indiğinizde bir caminin çeşmesine ya da avlusuna, diğerinden indiğinizde bir kilisenin çay ocağına ya da bir medreseye girebilirsiniz ansızın? Mardin'de...

Bu yazıyı hazırladığım günlerde Mardin'in sıkça *abbaralara* dönüşen merdivenli dar sokaklarıyla ilgili yeni bir bilgi edindim: Sokaklar ve *abbaralar* dar da olsalar öyle bir genişlikte yapılmışlar ki, bir tabutun sorun olmadan dönerek taşınabilmesine elverişliymiş hepsi. Günümüzde belki de bir plancının hiç aklına gelmeyecek ve yaşayanına olduğu kadar ölüsüne de saygılı ne ince, ne bilge bir tasarım ölçütü değil mi?

Gördüğümden beri defalarca rüyalarımın giren memleketim Mardin'i ve tüm bunları ne zaman düşünsen usta şair Bedri Rahmi'nin dizeleri çağrışıyor kafamda:

Ne zaman bir köy türküsü duysam
Şairliğimden utanırım

Bedri Rahmi Eyüboğlu misali benim de

Ne zaman Mardin geçse aklımdan
Şehirciliğimden, plancılığımдан utanırım

Zamana Hakkını Vermek

Yoğun etkilerinin kenti kısa zamanda bitireceğinin farkına henüz varılmış olan ve 1950'lerde başlayan bozulmaya kadar bu kentin kendine özgü fiziksel ve sosyo-kültürel dokusunu oluşturan en temel etken neydi sizce? Başka bir deyişle, Mardin'i Mardin yapan en önemli şey nedir? Bu sorunun cevabını, kent mekânının ve kültürünün oluşumunda bu kentte yaşayan her bir bireyin; akıp giden yüzyıllar ve hatta binyıllar boyunca zaman içinde diğerine saygı duyması, onu beklemesi, düşünce ve eylemlerini sindirmesi ve böylece kendini var eden tüm farklı zamanlara hakkını vermesinde aramak doğru olsa gerek.

Mardin kent dokusu ve evleri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, binlerce yıllık mazisi olan kentte, evlerin giriş katlarının, evlerin en erken tarihli yapısı olduğu belirtilse de, bunun tarihin hangi dönemine kadar gidebileceği tespit edilememiş. Diğer katlar ise genellikle 18.-20. Yüzyıllara tarihlenmekte (Alioğlu, 2000). 1960'lara kadar süren geleneksel yapım teknolojisi de (Alioğlu, 2000) göz önünde bulundurulduğunda eski kentin günümüz betonarme yapılarıyla bozulmamış silüetini 20. Yüzyıl ortaları olarak kabul edebiliriz. Dolayısıyla, Milattan 8000 yıl öncesine uzanan bir yerleşik geçmişe sahip bu kentin, MÖ 4500'den başlayarak geçen yüzyılın ortalarına kadar süren şeklini, Subari, Hurri, Sümer, Akad, Babil, Mitanni, Hitit, Midil, Asur, Urartu, Sityani, Pers, Makedonya, Urfa Krallığı, Roma, Bizans, Emevi, Abbasi, Hamdani, Mervani, Selçuklu, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı (MV, 1998; Yazıcı, 2000) uygarlıklarının birikiminden aldığını söylemek mümkün.

Diğer bir deyişle, kentin binyıllar süren tarihinin ortaya çıkardığı günümüz dokusunun önemli bir bölümünü oluşturan evlerden herhangi biri; giriş katında yer alan avlusundaki (Alioğlu, 2000) yer taşlarıyla belki Hitit, kalın ve yüksek avlu duvarlarıyla belki Roma, avlunun devamındaki selamlığıyla belki Artuklu, üst katlarındaki yaşama birimleri ve diğer mekânlarıyla belki Osmanlı'dan izler taşımakta olup, aynı parsel üzerinde yaşayan hane halklarının her birinin diğerine bıraktığı tarihsel mirasın bütünüdür. Bu durum, yakın zamanda MÖ yaklaşık 4000'de yapıldığı tespit edilen Hurriler'den kalma bir güneş tapınağının, onu koruyarak ve değerlendirerek çevresine eklenmesiyle MS 5. Yüzyılda inşası başlayan Deyrulzafaran Manastırı (Radikal Gazetesi, 2010) ve daha birçok anıtsal/kamusal yapı için de geçerli.

Sadece teraslı (*havş*), avlulu, eyvanlı, revaklı oya gibi bezenmiş taş evler, *abaralı* ve merdivenli organik dokulu dar sokaklar mı? Elbette hayır. "Kartal Yuvası" olarak da bilinen ve içinde MS 442'ye kadar evlerin de bulunduğu ambar ve sarnıçlarındaki bolluk sayesinde Timur'un dahi ele geçiremediği kalesi (MV, 1998) ve kalenin güneyinde "Dış Mahalle" olarak bilinen (Çoban, 2012), yamaca kurulu günümüzün Eski Mardin'inde, tarihinin her döneminde, hoşgörü içinde bir arada yaşayan tüm kültür ve dinlerden halkların sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak mekânlara rastlarız. Uzun yıllar ele geçirilememişinde önemli rol oynayan ve Batıda Bab-ı Diyarbakır (Diyarbakır Kapı), Doğuda Bab-ı Sor (Savur Kapı), Kuzeyde Bab-ı Şavt, Kuzeybatıda Bab-ı Hamara, Güneybatıda Bab-ı Zeytun, Güneyde Bab-ı Cedid (Yeni Kapı) olmak üzere altı kapısı bulunan surların sağlamlığı ve topoğrafik konumu ile bilinen kent (Çoban, 2012), aynı zamanda Osmanlı egemenliğine girdiği dönem itibarıyla bu topraklarda inanç çeşitliliğinin en çok bulunduğu yerd. Bu dönemde Mardin halkı içinde

Türkler, Araplar, Acemler, Rumlar, Yakubiler, Yahudiler ile Ermeni, Süryani ve Kildaniler olmak üzere Hıristiyanlar ve de Şemsiler ve Yezidiler bulunuyordu (Çerme, 1999; MV, 1998).

Günümüze özellikle Pers dönemi ve sonrası yapıların büyük ölçüde erişebildiği ve Osmanlı dönemindeki din ve kültür çeşitliliğinin azalarak devam ettiği kentte yüzlerce yıldır birlikte yaşayan “Mardinli”lerin, yine Mardinli taş ustalarının “bir kilim veya dantel dokurcasına işledikleri kesme taşlar”dan (Yazıcı, 2000, s. 1) yapılmış mekânlarda; camilerden zaviye, türbe ve medreselere; kiliselerden manastırlara, çeşmelerden (*ayn*) çarşılara (*suk*)⁴ ve bedestenlere, hanlardan hamam ve kervansaraylara (MV, 1998) kadar bir kentin ihtiyacı olan her türlü kamusal kullanımı bulmanız mümkündür. Bu yapılar, açık, yarı açık mekânlar ve yaşama birimlerinden oluşan geleneksel evlerle (Alioğlu, 2000) birlikte öylesi bir ustalıklı düşünülmüş ve örüntülenmiştir ki, “[t]aştan evlerle çevrili dar sokaklarında başınızı çevirdiğiniz her noktada tarihî bir çarşı, kilise veya medreseyle” (Gençay, 2013, s. url) karşılaşsınız. Bu doku, günümüz planlama sürecinin ortaya çıkardığı kimliksiz kentlerin aksine, sadece bu kente ve bu kentin coğrafyasına özgüdür.

Özel mekânı tanımlayan ve kapalı (yaşama birimi), yarı açık (revak, eyvan ve sonundaki *kahvacağı*) ve açık (teras, avlu) mekânlardan oluşan Mardin evlerinin, bugünkü biçimleri bu mekânların zaman içinde gerektiğçe, birbirine eklenmesiyle ortaya çıkmış (Alioğlu, 2000), açık mekânlarından olan avlular evin diğer bölümlerinin gerektiğinde dışarıyla olan bağlantısını da sağlayan yarı-özel mekânları oluşturmuştur. Evleri ve mahalleleri birbirine bağlayan *abbara* ve merdivenli dar sokaklar ile kamusal mekândan yarı kamusal/yarı özel mekâna geçişte de zamanın hakkı verilmiştir. Evlerin bir bütün olarak algılandığı ve kentte farklı kullanımlar arasında bir kademelenme gözetilmeden neredeyse homojen dağılan (Alioğlu, 2000) anıtsal/kamusal yapıların birlikteliğiyle, Mardin’in kendine özgü dokusunun bugünkü halini alması yüzyıllar sürmüştür. Alioğlu (2000, s. 127-128)’nin sözleriyle;

[y]apıların bir araya gelişlerindeki bir ayrıntı tüm imar eylemlerinin tek bir bütün gibi algılanmasına neden olmaktadır. Bu, aynı mekânların, biçimlerin, malzeme ve teknolojinin, ayrıntıların yapılarada işlev ayırt etmeksizin uygulanmasıdır. Başka bir deyişle Mardin fotoğrafında geleneksel evlerle anıtsal yapılar, kilise ile cami, cami ile medrese birbirine benzer görünümündedir. Kilise çan kulesiyle, cami -varsa- mihrap önü kubbesi ve minaresiyle belirginleşir. Tüm şehir önünde algılanan, yüzyıllarca sürdürülmüş olan “*yapım geleneği*”dir.

⁴ Mardin’de ve aslında tüm kentlerin yapısı içerisinde büyük öneme sahip bir anlam taşıyan “*suk*” kelimesinin ilginç evrimi için Matvejeić, 2004, sayfa 216’ya bakınız.

Emeviler döneminde El Cezire bölgesinin en gelişmiş kentlerinden biri olarak bilinen Mardin, en çok verginin toplandığı yerdı. İpek ve baharat yolları üzerinde doğu-batı ticaretinin kavşak noktasındaki bu kentte yüzyıllar boyunca kervanların Hindistan ve İran'dan Akdeniz'e, Basra-Musul'dan Dunaysır'a (bugünkü Kızıltepe) götürmek için getirdikleri safran ve diğer baharatlar, ipek, bakır ve benzeri yükler; büyük miktarlarda nakdi para akışını sağlarken, kentte dokumacılıktan cam imalatına, takunyaclardan keçecilere, bakırcılardan semercilere, darphanelerden debbağhanelere kadar organize işkollarının gelişmesine; konaklama ve sıhhi ihtiyaçlar içinse hanlar, hamamlar ve kervansaraylar ile şifahanelerin kurulmasına neden olmuştur (Tuvi, 2003; C. Bekin, 2006). Bu ekonomik refah ve kente olan göçler İslam coğrafyacılarının o dönemlerde bahsettiği nüfus yoğunluğu ile birlikte Marangozlar Çarşısından, Bakırcılar Çarşısına kadar ihtisaslaşmış işkollarını bir araya getiren bir kentsel düzenlemenin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır (C. Bekin, 2006). Artan nüfusla birlikte etnik farklılıkların çoğalması da sosyal yapının zenginleşmesinde etkili olmuş ve yine Emevi döneminde kurulan ve *imhatta* olarak bilinen mahallelerde farklı etnik ve dini toplulukların birlikte ve huzur içinde yaşamaları amaçlanmıştır (C. Bekin, 2006). Toplulukların birbirine tolerans tanıyan zihniyetiyle yan yana gelen çeşitlilik, yukarıda da söz edildiği üzere Osmanlı döneminde de sürdü.

Günümüz Mardin'inin; çarşılarında ilk İslam egemenliğine girdiği veya Artuklu başkenti olduğu dönemdeki canlılığı bulmak mümkün olmasa da Tuvi (2003, s. 6)'nin gözlemediği gibi "Baharatçılar Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Tellallar Çarşısı,...Terziler, dillere destan Mardin leblebisinin kavrulduğu mağara gibi dükkanlar, bakırcılar, Mezopotamya Ovası'na bakan Marangozcular Kahvesi, son keçeci, son semerci, telkariler, fırında peksimetler..."e tanık olmak mümkün Mardin'de.

Aynı şekilde, mahallelerinde; 20. Yüzyılda kentin eski ekonomik gücünün azalması ve yalnızca bir sınır kenti olarak nitelenmesi ile birlikte özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası tüm ülkede yaşanan kırdan veya küçük kentlerden büyük kentlere yaşanan göçe Mardin merkezinin de sahne olması nedeni ile (MV, 1998; Tuvi, 2003) eski *mozaik* yara almış da olsa Mardin'de hala "...değişik zamanlarda bir kilise çanının sesiyle ezanın sesi birbirine karışır. Süryani papazla cami imamı bir sokak başında Güneydoğu lehçesiyle derin sohbetlere dalar." (Yazıcı, 2000, s. 2) ve "[h]em Paskalya'yı hem Ramazan Bayramı'nı birlikte kutlayan Süryaniler, Türkler, Araplar, Kürtler ve diğer birçok topluluğu]" (DİKA, 2013, s. 1) bulursunuz bu kentte. Doğduğu ve 16 yıl yaşadığı kente yeniden dönüp Mardin'i kırk yıl sonrasında yazan Dilmener (2009, s. 100-115) anlatıyor:

Minibüsle geldiğim Cumhuriyet Meydanı'nda, tanıdığım Mardin'le karşılaştım! Meydanın manzaralı üst noktalarından birine kurulmuş kahveye girip, bir an dahi vakit kaybetmeden *espresso*'ların *espresso*'su kabul ettiğim "murra" ısmarladım. Eski usul okey pişti kareleri de vardı etrafta, kızılı erkekli sohbet masaları da. Ve tabii turistler de. .... Etraftaki masalara kulak kabarttım. Arapça'ydı sohbetler genellikle. Biraz Kürtçe, biraz da Türkçe. Bazen de iki ya da üç dil karışık dönüyordu; cümleye Arapça başlıyordu biri mesela, Kürtçe ilerliyor, Türkçe "cep telefonu" diyerek nihayete erdiriyordu....Caddelerde, sokaklarda da aynı cümbüş vardı; "dil", buralarda da renkten renge geçiyordu....Mırramı içerken, elinde bastonu, yaşlı bir teyze göründü merdivenlerde, zorla tırmanıyordu. Yerimden kalktım, elindeki torbayı aldım, koluna girdim, merdivenleri çıkmaya başladık. Kahvenin de olduğu düz alana gelince, "Tamam" dedi Arapça, "Eşekkerik" (teşekkür ederim!) Ben de Arapça cevapladım onu, şaşırdı. "Ya Kürt ya da Türk'sün diye düşünmüştüm, demek Arap'sın." Güldüm. "Süryani'yim" dedim. "Eystifrik (ne fark eder)" dedi. "Motifrikşi (bir şey fark etmez)." "Haklısın teyzeciğim," dedim ve söylediği özlü sözü Türkçe, kendimce tekrarladım: "Türk-Kürt-Arap-Süryani ya da Ermeni. Ne fark eder?" Fark etmiyordu; Mardin bin yıllar boyu bunu böyle bilip böyle düşünmüş, zamana böyle diremişti. Her yerde, dünyanın dört bir yanında da böyle olmalı, fark etmemeliydi.

Murathan Mungan (2006, s. 17) da çok güzel ifade eder sözlerinde tüm bu cümbüşü:

Süryani kiliseleriyle Artuklu camilerini aynı zamanda sevdim. Mardin'de çok eski bir mezhep olan Şemsiler gibi güneşe, ya da Yezidiler gibi Tavus-u Azam'a tapanların da olabileceğini, hatta olması gerektiğini orada öğrendim. Arapça ezanın güzel örnekleriyle, Latince ilahileri eş zamanlarda dinledim. Kürtçe ağıtları ve türkülerini yüreğimin uçurumlarında duydum.

Dilmener (2009)'in tespitine benzer biçimde; Mardin'i Mardin yapan ve dünyada belki de yalnız birkaç kente bulabileceğiniz bu sosyo-kültürel dokunun oluşmasında da burada yaşayan farklı etnik ve dini geçmişleri olan Mardin halklarının birbirini anlamak için binyıllardır, acele etmeden, karşısındakine yeterince zaman tanıdığı ve böylelikle ona karşı bu uzun zaman içinde geliştirdiği saygının kendisinin var olma ve var kalabilmesinin yegâne koşulu olduğunu anlaması en büyük etken olsa gerek.

Zamanın Dinginliği İçindeki Öyküler

İçinde barındırdığı kültür zenginliği, mimarisi, sanatı, zanaatları ve yaşamışlığı ile orada doğmuş, büyümüş ancak hayatının sonraki dönemlerinde büyük kentlere göçen, kendinden olanlara kendisini hiç unutturmayan bir başka kent daha görmedim ben. Bunu bir büyük kentli olarak İstanbul, Ankara veya İzmir'de sizler de görebilirsiniz. Tesadüfen bir Mardinli'nin, işyerine (ofis ya da dükkân olsun fark etmez); Mardin'e olan özlemini bir derece de olsa gi-

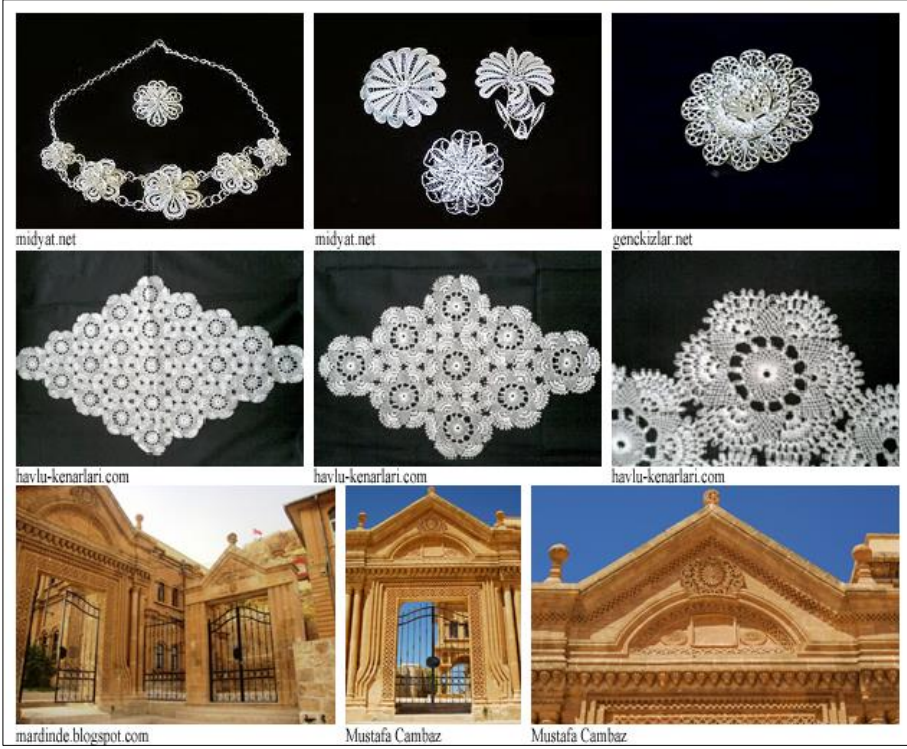
dermek için, zamanın donduğu kentin Ova'dan çekilmiş o büyük klasik panoramik fotoğrafını çerçeveletilmiş olarak ya Atatürk resminin yanında ya da başka bir duvarda astığını görürsünüz. Eğer bu bir Mardin yemekleri lokantası ise, aralarında Reyhani ya da Sabiha'nın bulunduğu Mardin türkülerini dinlemeniz ve yine aralarında en azından "çiğ börek" (*sembusek*), kızarmış (*ırok*) veya haşlanmış içli köfte (*ıkbeybet*) veyahut işkembe dolmasının (*kibe*) bulunduğu yemeklerini tatmanız da çok olasıdır.

Bu kentin sizi içine çekip binlerce yıl öncesine götüren dokusu içinde yer alan evlerinde, sokaklarında, çarşılarında, kamusal/anıtsal yapılarında, hayatlarında, özellikle de geleneksel yaşamın sürdüğü ve yokluğun büyük ölçüde kendini hissettirdiği 1960'lı-70'li yıllara kadar süren ne ayrıntılar, ne öyküler var, bilerseniz...

Bu öykülerden birini; bir sonbahar günü gündelik işlerini bitiren evin hanımının, annesi, kaynanası, kızları veya komşusuyla birlikte evin mutfak işlevi gören giriş katındaki odasında, avluda ya da üst kattaki teraslardan birinde, tüm ailesinin ki buna en çok sevinen çocuklar olurmuş (Dilmener, 2009), kış boyu yiyeceği tatlıları (pekmez-*dips-*, cevizli sucuk-*ıkude-*, pestil-*bestik-*) ve erzağı (kurutulmuş sebzeler, salça, peksimet-*bakısma-*, şehriye, kavurma-*kaliye-*, bulgur, etli sucuk-*şeredin*) yapmasında bulabilirsiniz.

Bazen bu öykü, bir Süryani telkâri ustasının atölyesinde ürettiği ve "emek, sabır ve zarafet" olarak nitelendirdiği, kökeni Babil'e uzanan ve "[b]iraz altın ya da gümüşün eritilerek haddeden geçirilmesi ve bu yolla elde edilen tellerin, özel tekniklerle biçimlendirilmesi esasına dayan[an]" (Dilmener (2009)'in Hindiyerli ile kişisel iletişimi, s. 110) eserinde; bazen Mardinli hanımların birçoğunun göz nuru iğne oylarında; bazen de Mardinli bir taş ustasının nakış gibi işlediği taşına verdiği ruhta gizlidir. Yüzyıllar geçse de değerinden ve güzelliğinden hiçbir şey yitirmeyen, tüm bu sabır ve incelik isteyen işlerin öykülerinin de ortak noktasının; yine işi yapanların, yaptıkları işlerin ve ürettiklerinin gerektirdiği ya da hak ettiği zamanı onlara vermelerinde, yaptıkları işe ve ürettiklerine saygı duymalarında olduğu görülecektir (Şekil 4).

Öyküleri bazen geleneksel yöre mimarisinde sıklıkla kullanılan, köşk, medrese ve camilerde farklı büyüklüklerde göreceğiniz, mekânı serinletme ve sulama amaçlarına da hizmet eden selsebilli eyvan ve havuz sistemlerinde bulursunuz. Bunlar; hayatın kendisinin, doğumun, bebekliğin, çocukluğun, gençliğin, yaşlılığın, ölümün ve sonrasının tasavvufi bir betimleme kullanılarak (Sanat Tarihi Forumu, 2010) suyun irili ufaklı kanallar ve havuzlar arasında farklı

Şekil 4. Üst sıra: Mardin telkari işçiliği; Orta sıra: Mardin iğne oyası salon takımı; Alt-sıra: Mardin Kız Meslek Lisesi taş işçiliği (Üst sıra sol ve orta: Midyat Kültür Sanat, Çevre ve Yardımlaşma Derneği, 2013; üst sıra sağ: Genç Kızlar, 2012; Orta sıra: Havlu Kenarları, 2013; Alt sıra sol: Mardinde Blogspot, 2013; Alt sıra orta: Cambaz, 2011a; Alt sıra sağ: Cambaz, 2011b)

hızlarla akışı ve toplanmasıyla anlatıldığı ve dünyanın başka bir yerinde rastlayamayacağınız, incelik, bilgelik ve tasarım dehasında gösterir kendisini.

Kimi zaman bu öykü, kuş gagasına benzer (Yazıcı, 2000) tokmaktan bir kadının yüzüklü-bilezikli el ve bileğine kadar çeşitlenen kulplara sahip (Duruşpınar, 2011a) ve üzerine doktora araştırmanızı yapabileceğiniz zenginlikteki anıtsal yapıların ve evlerin dahi anıtsal nitelikli kapılarında (Alioğlu, 2000) ve benzer zenginlikteki Mardin pencerelerinde saklıdır.

Belki de bu öykü, avlu ve teraslarda yazın kullanılan ve üzerinde yeme, oturma, vb. yaşama birimi işlevlerinin gerçekleşebilmesi nedeniyle mekân gibi algılayacağınız sökülüp taşınabilir, ahşap direkler üstünde (Alioğlu, 2000) olması nedeniyle de akreplerin tırmanmadığı güvenli bir sedir niteliğindeki yöreye mahsus *tahit*'larda geceleri yatarken etrafındaki cibinlik arasından seyredeceğiniz Mezopotamya yıldızlarıdır kim bilir.

Kimi zaman da bu öykü, üst katlarında birbirinden bağımsız bölmelerden oluşan yaşama birimleri olan odaların, işliğin, mahzen, kiler, hela ve geç dönemlerde eklenen küçük mutfağın yer aldığı; Mardinli kadınların günlük ev ve mevsimlik işleri ile şekillenen evlerin giriş katında, bir kenarında su kuyusunun da olduğu avlunun (Alioğlu, 2000) köşesinde kurulu tandırda (*tannor*) pişen ekmeğin kokusudur.

Belki de bu öykü, 1916'da Mardin'e gelen Atatürk'ün eksikliğini fark ederek verdiği talimat üzerine, görevlendirdiği askerlerin de yardımıyla yapımı bir yılda tamamlanan Mimarbaşı Lole'nin şaheseri Şehidiye Camii minaresinin (Şekil 5) güzelliğinde saklıdır. Mezopotamya ovasıyla birlikte kalenin en güzel biçimde görüldüğü bir açığa sahip, aynı anda inen ve çıkanın birbirini göremediği bu incecik minare (D. Bekin, 2013) için Durupınar (2011b, s. url)'ın da aktardığı gibi derler ki

Lole bir Müslüman kızına aşık olur... Müslüman olmak ister, içindeki bu aşk ile "öyle bir minare yapacağım ki bu minarenin sanatkarane güzelliğinin eşi benzeri olmayacak..." der... bu aşk ve derun sevda ile Şehidiye Caminin minaresini yapar... yapım sırasında duygularını, sevgisini aşk dolu sanatkar bir yürekle taşlara nakış nakış işler...

Şekil 5. Mimarbaşı Lole'nin şaheserlerinden Şehidiye Camii minaresinin gündüz ve gece görünümü (Sol resim: Bozdemir, 2009; Sağ resim: Kaya, 2008)

Yukarıda anlatmaya çalıştığım, binlerce yıllık bir zaman dinginliği ve zamana saygı ile bu halini almış tüm bu zenginliklerin, farklılıkların birlikteliği ve öyküler değil midir ki Mardin'in kendi sanatçlarına, sakinlerine ve hatta Mardinli olmayanlara bile; resimlerini, türkülerini, kökboyalı kumaş dokumalarını,

iğne oylarını, taş oymalarını, tablolarını, fotoğraflarını, şiirlerini, yazılarını, filmlerini ve şu an aklıma gelmeyen tüm eserlerini ortaya koymalarında ve Mardin'e mahsus; törenlerin (cenaze, düğün vb.), ağıtların, dansların, müziğin, eğlencenin, sohbetlerin, efsanelerin, masalların, hikâyelerin ve tekerlemelerin ortaya çıkışında ilham kaynağı olmasın? Yaşamın, ölümün ve sonsuzluğun kendisine bu denli mal edildiği bir başka kent daha var mıdır acaba? Bilemiyorum. Ressam ve heykeltıraş İsmet Yedikardeş'in Mardin'den aldığı ilhamla yaptığı yağlı boya tablolar (Şekil 6) gibi, Doğan Bekin (2013)'in de Mardin'i hiç aklından çıkarmadan yazdığı şiirlerinden birinde Şehidiye Camii minaresi ve Mimarbaşı Lole bakan nasıl dökülüyor dizelere:

Çift hecelidir Şehidiye minaresi, gökyüzünden sanki azade
Bir tek Edirne'de görmüştüm aynı tarz böyle bir eser-i asude
Çıkanın ineni, inenin çıkanı göremediği bu şahaser minarede
Lole'nin müstesna mimari uslubu sezilir, böyle eser-i atıkada

Şekil 6. Mardinli ressam ve heykeltıraş İsmet Yedikardeş'in yağlı boya Mardin tablolarından bazıları (Yedikardeş, 2005)

Geleceğe Uzanırken...

Günümüz Eski Mardin'inin kendine özgü kentsel dokusunu tam olarak ne zaman ve nasıl kaybetmeye başladığı sorusuna cevabı, 1950'lere doğru başlayan kentleşme sürecinde aramak gerekir. Bu süreç, 1952'de onaylanan kente ilişkin ve koruma amaçlı olmayan ilk imar planının uygulanmaya başlamasıyla 1960'larda etkisini göstermeye başlamış, sonrasında yapılan planlar koruma amaçlı olsalar da, uygulanmaları veya uygulanmamaları (sırasıyla 1985 ve 1993 onaylı) sonucunda kentsel yapıda bozulmaların artarak sürmesine neden olmuştur. Bu gidişteki yanlışlığın ilk farkına varılması ise kentin dokusuyla birlikte korunmasına yönelik atılan ilk somut adımla gerçekleşir. Bu doğrultuda, yapılan ilk koruma amaçlı imar planında önceden 1979-1984 arasında tek binalar olarak tescil edilen kararlar birleştirilir ve eski kenti kapsayacak bir doku bütününe kentsel sit ilan edilmesine yönelik öneri 1985 yılında kabul edilir (Tauma Projesi, 2013; Tunçer ve Aksulu, 2009; MV, 1998). Böylece, Mardin artık Kudüs ve Venedik ile birlikte içinde yaşanılan alanın bütününe kentsel sit olduğu dünyadaki üç kentten biri olur (Gençay, 2013).

Ancak, tüm bunlara ve kentsel sitle getirilen imar yasağına rağmen, alternatif çözümlerin, planların ve yerel yönetimlerin teknik yetersizlikleri; nüfus artışı ve GAP süreciyle kısmen de olsa yeniden canlanmaya başlayan ve merkezde yer alan sanayi faaliyetleriyle artan göçler; düşük sosyo-ekonomik ve koruma bilinci düzeyi gibi (Tunçer ve Aksulu, 2009) birçok nedenle kentteki olumsuzluklar günümüze kadar çoğalarak gelir. Koruma çabaları ile artan nüfusun getirdiği yeni kentsel alan ihtiyacı karşısında gelişmeye yetersiz kalan eski kent için çözüm, 1980'lerden sonra doğal eşiklerin yönlendirdiği bir nokta olan kuzeybatı istikametinde Mardin-Diyarbakır yolu üzerinde yerleşime açılan Yenişehir'e yönelmekte aranır (Mardin Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü [MVIÇOM], 2011). Ancak, buna paralel olarak hem Yenişehir'in hem de eski kentin çevresinde artmaya başlayan gecekondulaşma (Davutoğlu, 2008) ve bununla birlikte, eski kentte yeni inşa edilen ve geleneksel yapılara eklemeler suretiyle ortaya çıkan betonarme görünüm, taş oymalı cephelere yapılan sıvama, genişletme, daraltma vb. müdahaleler, genişletilen yollar, konut ve çarşı binalarının günümüz altyapı ihtiyaçlarına karşılık veremediği gerekçesiyle yapıların hemen her yerinde ortaya çıkan galvaniz su depoları, elektrik ve telefon kabloları, TV ve uydu antenleri, tabelalar ve benzeri pek çok görüntü kirliliği eski Mardin'in binlerce yılda oluşan kendine has dillere destan dokusunu elli yıl gibi çok kısa bir süre içerisinde büyük ölçüde bozulma noktasına getirir.

1990'ların sonu-2000'li yılların başını Mardin'in günümüzde geçiriyor olduğu eski haline döndürülmek çabası olarak tanımlanabilecek büyük değişim sürecinin başlangıcı olarak kabul edebiliriz. Bu yıllar, Güneydoğu Anadolu bölgesinde özellikle 1980'lerle birlikte artan terör eylemlerinin azalmaya başlaması ve buna paralel olarak kentteki eski evlerini sahiplenmek ve onararak yaşamlarına burada devam etmek amacıyla önceden yurt dışına göçmüş olan Süryanilerin geri dönüşlerinin başlaması (Tuvi, 2003) ve turizmciler tarafından yöredeki tarihi ve kültürel hazinenin yeniden keşfine rastlar. Bu dönemden başlayarak Mardin, çevresindeki birçok çekim noktası ile birlikte özellikle yerli turistlere hitap eden Güneydoğu Anadolu turlarının en önemli merkezlerinden biri olur. Ayrıca, bu dönemde özellikle Mardin ve Midyat yerleşimleri ile Güneydoğunun yeniden keşfedilen diğer çekim noktaları, 2000'li yılların başından itibaren film ve dizi sektörünün odak noktası haline gelir. Tüm bu gelişmelerle yöreye olan ve giderek artan turistik ilgi, 1990'ların ortalarında hizmet vermeye başlayan hava alanının da (MVIÇOM, 2011) sağladığı ulaşım kolaylıklarıyla birleştiğinde, Mardin'in geleceğini gün geçtikçe neredeyse sadece turizmde görmeye başlayan bir düşünce biçiminin ortaya çıkmasında büyük etken olur. Bu ise, kentin devam eden yıllarda, aceleye getirildiğinde, bir daha dönüşü olamayacak biçimde yeniden dönüşümü sürecini başlatır.

Bu kapsamda, 1990'ların sonunda başlayan ve çeşitli dönemlerde olumlu devam etmesine karşın, bugün Mardin'i dünyada rekabet edebilir bir konuma getirmek uğruna gösterilen çabaların, kentin son 50-60 yıla kadarki varoluşunun temel nedeni olan zamana saygının yitirmeye başlaması sürecinde nasıl etkili olduğuna birlikte bakalım. 1990'larda başlayan bu sürecin belirli dönemlerde kente kazandırdığı artı değerler, Mardin'de kentin varlığını koruyarak sürdürmesinde etkili olabilecek sivil toplum hareketlerini örgütleyen dernek ve vakıfların kurulması (1990'da Mardinli'ler Eğitim ve Dayanışma Vakfı [MA-REV], 2002'de Mardin Kültür ve Turizm Derneği vb.); Mardin Müzesinin restore edilen yeni bir binaya taşınmasıyla (1995) mekânının yeterli hale getirilmesi; Mardin Kent Müzesi ve Sanat Galerisinin açılması (2009); Mardin Artuklu Üniversitesi'nin kurulması (2007) ve özellikle 2004'ten günümüze dek Mardin ve yakın yerleşmelerin tarih, kültür, sanat ve bilimi üzerine gerçekleştirilen uluslararası sempozyumlar olarak özetlenebilir.

Bu gelişmeler sürerken yine olumlu görülebilecek Mart 2003-Mayıs 2007 döneminde Güneydoğu Anadolu'da Kültürel Mirasın Korunması ve Turizmin

Geliştirilmesi Planı" olarak da bilinen "Entegre Stratejik Eylem Planı" (ESEP)⁵ kapsamındaki projelerin Mardin'le ilgili olanları da gerçekleştirilmiş (Avrupa Birliği, 2012) ve 2006'da bu planı sahiplenerek uygulanmasını sağlayacak kuruluşun merkezi Mardin⁶ olmuştur (Menteş, 2006).

Bunlarla birlikte, bir noktadan sonra geri dönüşün neredeyse hiç mümkün olmadığı ve kentin tümünde büyük etkiye sahip olan eylemler ise, eski kentin Şubat 2000'de UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine girmesiyle başlar. Bu iyi gelişmenin, olumsuz bir sürecin başlangıcı olabilmesine anlam vermek bu noktada zor da olsa, aşağıda açıklayacaklarımla birlikte değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindeyim.

Bu gelişmenin nihai amacı, diğer bir deyişle, Mardin'in "UNESCO Dünya Kültür Mirası" listesine girebilmesi için gerçekleştirilen en ve belki aslında tek iyi eylemler dizisi 2005-2009 yıllarında, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve çeşitli üniversitelerdeki mimarlık öğrencilerinden ve ilgili akademisyenlerin tüm kente yönelik sürdürdükleri röleve çalışmaları (MAREV, 2013) olmuştur.

Ancak ne zaman ki, Ocak 2009'da bu amaç kapsamında hedefi "Kent'in tarihi kimliği muhafaza edilerek, turizm sektöründe ekonomik değer olarak kullanılması ile şehrin ülkemiz ve dünya turizmüne kazandırılması, böylelikle ilin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlanması" (MV, 2013, s. url) olarak belirlenen Tarihi Dönüşüm Projesi başlatılır ve yaklaşık altı ay sonra proje için madde kaynağın %75'i AB hibesi olarak onaylanır⁷ (Güneş, 2009), işte o zaman, iyi başlayan ve Mardin'in fiziksel ve sosyo-ekonomik dokusu üzerinde olumlu potansiyele sahip eylemlerin, *zaman kaygısıyla* ve büyük bir *acelelilikle* geri dönüşü olamayacak şekilde gerçekleştirilmesi süreci başlamış olur.

Bu kapsamda ilki 2008'de imzalanan, Mardin Valiliği ve Belediyesi'nce sırasıyla "Tarihi Dönüşüm Projesi" (MV, 2013) ve "Kentsel Dönüşüm Projesi" (!) (Mardin Belediyesi, 2013b) olarak adlandırılan ve TOKİ, Mardin Valiliği ve Mardin Belediyesi tarafından birlikte yürütülecek projenin kurumlar arası protokollerinin ikincisi *Mart 2012'*de imzalanır (Konut Haberleri, 2012). Bu tarihten sonra proje kapsamında yapılan çalışmalar *tüm hızıyla* devam ederken Mayıs

⁵ Bu plan yararlanıcının GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı olduğu ve arasında Avrupa Birliğinin GAP Bölgesel Kalkınma Programı kapsamında desteklediği "GAP Bölgesi'nde Kültürel Mirası Geliştirme Programı" ve bu program çerçevesinde hazırlanmıştır (Avrupa Birliği, 2012).

⁶ 2005-2015 ESEP çerçevesinde oluşturulan bu bölge kuruluşunun adı: "Güneydoğu Anadolu Kültürel Miras ve Turizm Kalkınma Birliği"dir (Menteş, 2006).

⁷ Mardin-Kültürel Turizm Merkezi Projesi'nin AB katılım öncesi Mali Yatırım Programı kapsamında AB Kalkınma fonu tarafından sağlanan ve proje bütçesinin %75'ini oluşturan 6 Milyon Euro'luk hibeyi almak üzere onaylanması Temmuz 2009'da gerçekleşir (Güneş, 2009).

2012’de 1. Cadde restorasyonunun *vakit kaybedilmeden* başlatılabilmesi için *iki ayda tamamlanması* öngörülen altyapı çalışmalarının başlaması kararını Belediye, Mayıs 2012’de alır (Cihan Haber Ajansı [CHA], 2012). Hemen devamında *Haziran-Temmuz 2012’de* kentsel sit alanında yıkılacak toplam 2500 betonarme yapıdan çıkarılacak konut sahiplerine de dağıtılacak ve ilk etapta 1440 konut olmak üzere toplam 3000’e yakın konut inşa edilecek olan TOKİ Tarihi Mardin Evleri Projesinin ihalesi yapılarak temeli atılır (CHA, 2012).

Şimdi özellikle 2009 yılında başlayan, yürüten kurumların *zamana karşı* yarıştığı “Tarihi Dönüşüm Projesi” üzerinde biraz daha duralım. Bunun için, önce bu projenin amacı olarak ortaya konan “tarihi kimliğine kavuşmuş Mardin” için belirlenmiş 2023 vizyonuna bir bakalım.

- Avrupa (Dünya) Kültür başkenti
- UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesinde bulunmak
- Kültür, sanat, turizm şehri
- Yıllık 5.000.000 turist
- 50 Butik otel + 50.000 yatak kapasitesi (2309 mevcut yatak kapasitesi)
- 3 milyar dolar turizm geliri
- 5 milyar dolar ihracat geliri (Kasım 2010 itibarıyla 332.210.023 TL) (MV, 2013, s. url)

Burada görüldüğü gibi, kent için öngörülen vizyonun başarısı, turizmin gelişmesiyle Mardin kültürünün bir amaç olmaktan çok pazarlanacak meta niteliğine sahip bir araca dönüştürülmesiyle elde edilecek gelirler üzerinden ölçülmekte. Günümüzde yaklaşık 1 milyon olan turist sayısının (Çoban, 2012) 10 yıl sonra 5 katına çıkarılmasıyla elde edilecek artı değer ile projenin yukarıda belirtilen amacına ulaşılması düşünülmekte.

1968 yılından beri kalkınmada birinci derecede öncelikli iller arasında olan (MV, 1998) Mardin, şimdi bir sınır kenti de olsa binlerce yıllık bir uygarlık geçmişine sahip. Bu geçmişte; ticari yolların da etkisiyle ticareti ve dokuma başta olmak üzere sanayisi çok gelişmiş, zanaatkârları ve ustaları çok çeşitli ve sayısız, ticareti ve tarımsal üretimiyle birlikte bölgesinde en çok verginin toplandığı, pozitif bilimlerin öğretildiği medrese ve kiliseleriyle zengin bir eğitim, sanat, kültür ve din merkezi idi.

Böylesi bir geçmişe sahip bir kentin vizyonunu sadece turizm üzerinden tarihin ve kültürün pazarlanmasıyla elde edilecek gelire ve refaha bağlamak, daha doğrusu indirgemek doğru mudur? Bu soru akla onlarca başka soruyu getiriyor: Günümüzde sürüp giden “yeniden yapılanma” politikaları; Mardin’in devamında uzanan Suriye ile aramızda vizenin kaldırılması ve Suriye’nin günümüzde içinde bulunduğu durumla ilgili olarak ülkemizde yaşamaya gelen komşu ülkenin insanları; yabancılara tanınan mülk edinme hakla-

nyla birlikte kentte gün geçtikçe değişen mülkiyet yapısı; otel ve diğer turizm yatırımlarından elde edecekleri gelirlerin hesabıyla iştahtu kabaran yerli ve yabancı pek çok yatırımcı; GAP'ın devamında Mardin'e neler olacağı; GAP Bölgesi içerisindeki tek serbest bölgenin burada bulunması; Dicle Kalkınma Ajansının Mardin için senaryoları; yöre nüfusunun çoğunluğunu oluşturan çok çocuklu, gelir ve eğitim düzeyi düşük aileler; Süryani'lerin ve kentin diğer eski sahiplerinden olanların kente giderek artan haklı geri göçleri; yüzyıllar öncesine giden hoşgörü ortamının günümüzde halen aynen sürüp sürmediği, kentin kendisi gibi çok eski ve köklü bir tarihi ve kültürel geçmişi paylaşan ilçeleri ve komşu illeri, Mardin İli'nin kırsal yerleşimleri ve çevrelerinde yapılan her türlü zirai faaliyetler ve sorunları, çok yakın zamanda ilan edilen ve kırsal alanlar dahil tüm İl sınırını içeren ve artık "büyükşehir" olan bir Mardin'de bundan sonrası...

Projenin vizyonu kapsamında nelerin hedeflendiği Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Mardin Tarihi Dönüşüm Projesi'nin hedefleri (MV, 2013)

Hedef	Hedef yılı
Kamu binalarının restorasyon çalışmaları	2011
Mardin hali hazır ve koruma amaçlı imar planı	2011
Coğrafi bilgi sistemi ve kent modeli çalışmaları	2011
Beton binaların ve eklenti yapıların yıkılması	2012
Sokak iyileştirme çalışmaları	2012
Tarihi şehrin altyapısının (kanalizasyon, elektrik, içmesuyu) yapılması	2012
Lazer tarama yöntemiyle röleve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması	2012
Mardin kalesi güçlendirmesi	2013
UNESCO Dünya Kültür Mirası adaylığı 18-29	2014

2014 yılı... Diğer bir deyişle, bu yazının yazılmasından bir sene kadar sonra proje kapsamındaki son hedefin gerçekleşmesi planlanıyor. Bu doğrultuda, proje *çok büyük bir hızla* sürmekte. Projenin başlangıcından sonra yayımlanan internette bulunabilecek emlak haberleri çok ilgi çekici. "Taşı toprağı altın" sözünün artık Mardin için geçerli oluşunu, 20 yıl öncesine kadar 20 bin liraya zor satılan eski taş evlerin değerleri için bugün butik otel vs. yapmak üzere alacak yatırımcıların şimdi trilyonlardan bahsettiği yazılı bu haberlerde. Peki tüm bu telaş içinde yapılan restorasyon, yenileme, vb. çalışmalarındaki *hızlı* olma gereği ve *hızla* yapılanların Mardin'e neler getirdiğine veya daha doğrusu Mardin'den neler götürdüğüne iki çarpıcı örneği, benim vurguladığım yerleri de *italik* şekilde ayırt ederek aşağıda alıntı olarak sunuyorum. Temmuz 2011 tarihinde yapılan Mardin Kent Konseyi toplantısında;

sokaklarda bulunan elektrik ve telefon kablolarının yeraltına alındığını anlatan [Vali Yardımcısı Şenol] Koca, "Sokaklarda bazı merdivenleri düzenledik. Ancak burada *bir yanlış yaptık*, burada yük, çöp ve benzeri taşımalarda merkepler kullanılır. Biz bu *merdivenleri insanlara göre yaptık. Merkezi unuttuk. Bundan sonra yapacağımız merdivenler de onları da dikkate alacağız.* Birinci cadde ile ilgili AB projesi önemli bir konu. Bu düzenlemede yaklaşık 17 milyon lira bir hibe kazandık. 2012 yılının ilk çeyreğinde bu çalışmaya başlanmış olacak" dedi (Anadolu Ajansı, 2011)

Nisan 2012 tarihinde 'Tarihi Dönüşüm Projesi Kapsamında Birinci Cadde Altyapı Çalışmaları' gündemiyle yapılan bir diğer Mardin Kent Konseyi toplantısında ise (CHA, 2012),

[a]ltyapı çalışmasının hızlı bir şekilde bitmesi için ellerinden gelen her türlü imkanı kullandıklarını da vurgulayan [Belediye] Başkan[ı] Ayanoğlu, "Birinci Caddede ana hatlar toplanacak. Ana drenaj bölgesidir. Birinci Caddede yapılacak çalışmalar bu açıdan çok önemlidir. Buradaki çalışmalar bittiğinde ara sokaklardaki çalışmalar da hızlanacaktır. Mardin'de şu ana kadar 40 kilometre olan yer altı şebekesinin 25 kilometresi...döşendi. Birinci Caddede 2 bin 700 metre uzunluğunda yağmur, kanalizasyon, su şebekesi olmak üzere 5 hat döşenecek. Caddenin tamamen açık kalması suretiyle çalışmalar 60 günde tamamlanacaktır." diye konuştu.

Zor şartlar altında çalışmalar yaptıklarını belirten Vali Yardımcısı Şenol Koca ise, "Temmuz ayında TOKİ tarafından 1440 konutun temelini atıyoruz. Bu konutlar karşılığı beton eklentiler yıkılacak. 2014 yılında tertemiz UNESCO'ya aday bir şehir planlıyoruz. Birinci Cadde altyapı çalışmalarının başlayacağı tarihi çok hızlı bir şekilde karara bağlamalıyız. Birinci Caddeye girmeden hiçbir iş yapamıyoruz. Çünkü ana borular oradan geçecek. Öncelikle bu ana boru bağlantılarının yapılması gerekir. Madem farklı tarihler öneriliyor. Oylama yapıp bunu karara bağlayalım." şeklinde konuştu.

Konuşmalardan sonra yapılan oylama sonucunda Birinci Cadde altyapı çalışmalarının 20 Mayıs'ta başlanmasına karar verildi.

Son Söz

Ocak 2009'da başlayan ve Temmuz 2009'da maddi kaynağı bulunan 2011-2013 yılları içinde yapılması planlanan çalışmaların büyük hızla devam ettiği projenin nihai hedefi, 2014'te UNESCO 'geçici aday listesi'nden 'aday listesi'ne alınmaktır. Bu, şu demek aslında: 8-10 bin yıllık süreçte, içinde yaşayan tüm halkların birbirlerine tanıdığı zaman ile eklene eklene, birike birike 1950'lere kadar gelmiş ve bakıldığında tek bir yapı gibi algılanan bu muhteşem kenti, 50-60 yıl gibi bir insan ömründen bile az bir zamanda neredeyse hiç düzelemeyecek şekilde bozulma noktasına getirdik. Son beş yıllık (2009-2013) süre içinde ise, son 50-60 yılda yaptığımız hataları tamamen ortadan kaldırıp, kenti eski haline getirmeye çalışıyoruz. Bu mümkün müdür?

İyinin çok ötesinde "safıyane" (!) diyebileceğimiz bu niyetle kolları sıvamışken yapılan işlerin, çalışmaların kalitesi ne olacak? Bunu düşünüyor muyuz? Merkepleri unuttuğumuz gibi acaba başka hangi detayları, hangi güzellikleri, hangi özgünlükleri unutuyoruz, hatta belki es geçiyor ve illaki aceleye getiriyoruz? Projenin yeterince zaman verildiğinde güzel ve olması gereken ve Mardin'in fiziksel ve sosyo-kültürel dokusuna zarar vermeden gerçekleşmesi de mümkün iken bu acele neden? Nereye yetişiyoruz? Ya da neyi, neye ve niçin yetiştiriyoruz? Yetiştirdik diyelim, ancak bu biçimde ve hızda yetiştirdiğimiz şeyi aslında o zaman yitirmiş olmayacak mıyız?

Sadece basit bir örnek için; Mardin Belediyesinin internet sayfasında Mart 2012'de yayımlanan bir haberde altyapısı tamamlandıktan sonra, betonun yerini alan, yöreye uygun ferş (kayrak) taşı ile kaplanarak yenilenen ve "herkesi hayran bırakan" (!) sokakları ele alalım. Betondan vazgeçilmesi güzel... Mimarbaşı Serkis Elyas Lole'nin veya Mardinli taş ustalarının duyarlılığını, sabrını ve ustalığını da bekleyemeyiz onlardan, bunu da biliyorum, ancak yapılan işin niteliğindeki dehşetin derecesini fazla söze gerek kalmadan gösteren bu yenilemeler (Şekil 7) yapılırken, her bir ustanın her bir taşı kesip ona şekil verirken, yerleştirirken ve etrafını sıvarken zamana duyduğu saygıyla var olan Mardin'e başını kaldırıp bir bakması, ondan feyzalması gerekmez mi? Mardin bunu hak etmiyor mu? Bu soruya cevabı da siz verin.

Şekil 7. Mardin Tarihi Dönüşüm Projesi kapsamında yapılan sokak yenileme çalışmaları (Sol ve orta resimler: Mardin Belediyesi, 2012a; Sağ-üst resim: Mardin Belediyesi, 2012b; Sağ orta ve alt resimler: Cihan Haber Ajansı [CHA], 2011)

Teşekkür

Makalemi yazarken bana değerli yorum ve katkılarıyla destek olan meslektaşlarım Dr. Nilgün Kiper'e, Gökhan Hüseyin Erkan'a ve babam Ali Necdet Erdoğan'a teşekkürü borç bilirim.

Kaynakça/References

- Alioğlu, E. F. (2000). *Mardin şehir dokusu ve evler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Anadolu Ajansı. (2011, 22 Temmuz). *Mardin Kent Konseyi toplandı. Son Dakika*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.sondakika.com/haber-mardin-kent-konseyi-toplandi-2885795/> adresinden erişildi.
- Avrupa Birliği. (2012). *GAP Bölgesel Kalkınma Programı*. 16 Mart 2013 tarihinde <http://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-takimi/ab-mali-destekli-programlar/basari-hikayeleri/success-stories-single-view/article/ab-gueneydogu-anadolursquoda-kueltuerel-mirasin-bekcisi.html> adresinden erişildi.
- Bekin, C. (2006). *Birlik Sigorta Acentalar Toplantısı*. Mardin.
- Bekin, D. (2013). *Lole Mimarbaşı ve Şehidiye Camii Minaresi*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.antoloji.com/lole-mimarbasivi-sehidiye-camii-minaresi-siiri/> adresinden erişildi.
- Bozdemir, S. (2009, 28 Haziran). *Mardin Şehidiye Camii*. Panoramio. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.panoramio.com/photo/23892172> adresinden erişildi.
- Cambaz, M. (2011a). *Mardin kız meslek lisesi*. 30 Mart 2013 tarihinde http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=27778&sessionid=fef3f89dba5806aa8adbdb0800e161a2 adresinden erişildi.
- Cambaz, M. (2011b). *Mardin kız meslek lisesi*. 30 Mart 2013 tarihinde http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=27779&sessionid=c95858a177dc54d56416650eecb25ef5 adresinden erişildi.
- Cihan Haber Ajansı [CHA]. (2012, 16 Nisan). Mardin'de Birinci Cadde restorasyonu 20 Mayıs'ta başlıyor. *Haberler*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.haberler.gen.al/2012-04-16/mardinde-birinci-cadde-restorasyonu-20-mayista-basliyor/> adresinden erişildi.
- Cihan Haber Ajansı [CHA]. (2011, 5 Ekim). Mardin'de sokaklar tarihi dokuya uygun Ferş taşıyla kaplanıyor. *Gazetegerçek*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.gazetegercek.com/mardinde-sokaklar-tarihi-dokuya-uygun-ferstasiyla-kaplaniyor.html> adresinden erişildi.
- Cihannuma. (2010, 2 Nisan). *Taşın belleği: Mardin*. Rasadgah Blogspot. 30 Mart 2013 tarihinde <http://rasadgah.blogspot.com/2010/04/tasn-bellegi-mardin.html> adresinden erişildi.
- Çerme, T. (1999). Mardin Kalesi (2). *Mardin Vuslat*, (160-161), 16-17.

- Çoban, A. V. (2012, 18 Aralık). *Merdin Antik Kenti. Define Gizemi Forumu*. 14 Şubat 2013 tarihinde <http://www.definegizemi.com/antik-kentler/merdin-antik-kenti> adresinden erişildi.
- Çukurçayır, A. (2009, 16 Temmuz). *Tarihi yaşayan-canlı müze Mardin*. 30 Mart 2013 tarihinde http://urbanakademia.blogspot.com/2009_07_01_archive.html adresinden erişildi.
- Davutoğlu, S. (2008). *Değişen yerleşim alanlarına göre kent bilinci: Mardin örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Dicle Kalkınma Ajansı [DİKA]. (2013). *Gündüz Seyranlık, Gece Gerdanlık... Mardin...* 13 Şubat 2013 tarihinde http://www.dika.org.tr/upload/archive/files/Mardin_Dosyasi.pdf adresinden erişildi.
- Dilmener, N. (2009). Mardin: 40 yıl önce...40 yıl sonra...şark cephesinde değişen çok şey var. *National Geographic Türkiye, Aralık*, 94-115.
- Diñç, B., Mısırlıoğlu, İ. ve Durbaş, R. (1998). *Taşın ve inancın şiiri Mardin*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Doğan Haber Ajansı [DHA]. (2010, 7 Ekim). Mardin'in cöplerini İtalyan eşeği taşıyacak. *Milliyet*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/mardin-in-coplerini-italyan-esegi-tasiyacak/yasam/haberdetay/07.10.2010/1298385/default.htm> adresinden erişildi.
- Durupınar, E. (2011a). Misak-ı Milli Sınırları-Güneydoğu Anadolu: Mardin. 14 Şubat 2013 tarihinde http://www.ebrudurupinar.com/index.php?option=com_content&view=article&id=129:mardin&catid=44:misaki-milli-guneydogu-anadolu&Itemid=89 adresinden erişildi.
- Durupınar, E. (2011b). Misak-ı Milli Sınırları-Güneydoğu Anadolu: Mardin'de toplum, inanç ve efsaneler. 23 Mart 2013 tarihinde http://ebrudurupinar.com/index.php?option=com_content&view=article&id=132:mardindetoplum&catid=44:misaki-milli-guneydogu-anadolu&Itemid=89 adresinden erişildi.
- Forum Gerçek. (2010, 28 Nisan). *Mezopotamya'nın en eski şehirlerinden biri: Mardin*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.forumgercek.com/showthread.php?t=62893> adresinden erişildi.
- Genç Kızlar. (2012). *Telkari Sanatı*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.genckizlar.net/hobi-amp-el-sanatları/179698-telkari-sanatı.html> adresinden erişildi.
- Gençay, G. (2013). *Uygurlıklar kavşağı Mardin*. 14 Şubat 2013 tarihinde <http://kultursanat.halkbank.com.tr/channels/1.asp?id=171> adresinden erişildi.
- Güneş, N. [DHA]. (2009, 7 Ekim). Mardin'de 2500 beton bina yıkılacak. *Hürriyet*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=12642926> adresinden erişildi.
- Güneş, N. [DHA]. (2012, 26 Haziran). Mardin Kalesi'nin Restorasyonu Nato Radarına Takıldı. *F5 Haber*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.f5haber.com/dha/mardin-kalesi-nin-restorasyonu-nato-radarina-takildi-haberi-136453/> adresinden erişildi.

- Havlu Kenarları. (2013). *Mardin iğne oyası salon takımı*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.havlu-kenarlari.com/mardin-igne-oyasi-salon-takimi/> adresinden erişildi.
- İnceoğlu, D. (2009, 3 Ekim). Mardin'in kent müzesi 7 milyon liraya açıldı. *Hürriyet Cumartesi*. 13 Şubat 2013 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/cumartesi/12609027.asp> adresinden erişildi.
- Kaya, M. (2008, 5 Haziran). Şehidiye Minaresi. *Galeri Netfotoğraf*. 30 Mart 2013 tarihinde http://galeri.netfotograf.com/fotograf.asp?foto_id=262913 adresinden erişildi.
- Konut Haberleri. (2012, 11 Nisan). *TOKİ Mardin'i Dünya Mirası Listesi'ne sokacak*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.konuthaberleri.com/toki-mardini-dunya-mirasi-listesine-sokacak-13846.htm> adresinden erişildi.
- Mardin Belediyesi. (2012a). *Mardin Sokaklarının Yeni Hali Görenleri Hayran Brakıyor*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.bel.tr/2010/mardinbelediyesi/haberdetay.asp?id=1733&kategori=HABERLER> adresinden erişildi.
- Mardin Belediyesi. (2012b). *Haberler*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.bel.tr/2010/mardinbelediyesi/kategori.asp?kategori=HABERLER&sayfa=21> adresinden erişildi.
- Mardin Belediyesi. (2013a). *Mardin fotoğraf albümü*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.bel.tr/2010/mardinbelediyesi/album.asp?album=MARDİN FOTOĞRAF ALBÜMÜ> adresinden erişildi.
- Mardin Belediyesi. (2013b). *Kentsel Dönüşüm Projesi Çalışmaları*. 10 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.bel.tr/2010/mardinbelediyesi/haberdetay.asp?id=1183&kategori=TARİHİ DÖNÜŞÜM PROJESİ> adresinden erişildi.
- Mardin Müzesi. (2013). *Müzenin Tarihi*. 16 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardinmuzesi.gov.tr/mardinmuzesi/detay.asp?id=67&kategori=GENEL BAKIŞ> adresinden erişildi.
- Mardin Teknik Elemanlar Derneği [MATEDER]. (2013). *Mardin Abbaraları*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mateder.com/Album.aspx?id=21> adresinden erişildi.
- Mardin Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü [MVİÇOM]. (2011). *Mardin İli 2010 Yılı Çevre Durum Raporu*. 16 Mart 2013 tarihinde <http://www.cedgm.gov.tr/CED/Files/icdr/mardin/mardinicd2010.pdf> adresinden erişildi.
- Mardin Valiliği [MV]. (1998). *Yaşayan tarih Mardin*. İstanbul: Resim Matbaası.
- Mardin Valiliği [MV]. (2013). *Tarihi Dönüşüm Projesi 2009-2010-2011*. 16 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.gov.tr/web/mardinvaliligi/detay.asp?id=415&kategori=Tarihi Dönüşüm Projesi> adresinden erişildi.
- Mardincity. (2013a). *Mardin Fotoğrafları*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardincity.com/album-p32-aid,6.html#galeri> adresinden erişildi.
- Mardincity. (2013b). *Mardin Fotoğrafları*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardincity.com/album-p38-aid,6.html#galeri> adresinden erişildi.
- Mardincity. (2013c). *Mardin Fotoğrafları*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardincity.com/album-p6-aid,6.html#galeri> adresinden erişildi.

- Mardinde Blogspot. (2013) *Bir kapıdan geçmek*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://mardinde.blogspot.com/search/label/ta%C5%9F> adresinden erişildi.
- Mardinli'ler Eğitim ve Dayanışma Vakfı [MAREV]. (2013). *Hizmetler ve Etkinlikler*. 17 Mart 2013 tarihinde <http://www.marev.org.tr/detay.asp?ContentCategoryID=16&ContentID=1671> adresinden erişildi.
- Matvejeić, P. (2004). *Akdeniz'in kitabı*. (2. bs.) (T. Esmer, İtalyanca ve Fransızcadan Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Menteş, G. (2006). Çok değerli bir uzman ve iyi insan: Derviş Parlak, *Geçmişten Geleceğe Yerel Kimlik*, 6, 9 Mart 2013 tarihinde http://www.tarihkentlerbirliği.org/i/yerelKimlik/E_Yerel_Kimlik_Sayi_6.pdf adresinden erişildi.
- Midyat Kültür Sanat, Çevre ve Yardımlaşma Derneği [MİDER]. (2013). *Telkari Sanatı*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.midyat.net/telkari-sanati.html> adresinden erişildi.
- Mungan, M. (1987). Ben aşkı yazıyorum. *Yeni Gündem*, 63 (Mayıs), 56-57.
- Mungan, M. (2006). *Paranın cinleri*. (7. bs.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Noyan, S. (2005). *Yıldızlara yakın şehir: Mardin*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Radikal Gazetesi. (2010, 2 Ocak). Mardin'de bulunan Deyrulzafaran Manastırı 4 bin yıllık çıktı. *Radikal Gazetesi*. 17 Mart 2013 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=972343&CategoryID=77> adresinden erişildi.
- Sabancı Vakfı. (2013). *Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi-Mardin*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/sakip-sabanci-mardin-kent-muzesi> adresinden erişildi.
- Sanat Tarihi Forumu. (2010). *Mardin-Kasımiye medresesi*. 27 Şubat 2013 tarihinde <http://sanattarihi.net/forum/index.php?topic=1904.0> adresinden erişildi.
- Tauma Projesi. (2013). *Mardin Belediyesi-Mardin Modulu*. 23 Mart 2013 tarihinde http://www.tauma.net/tr/#!/page_Modules adresinden erişildi.
- TRT Haber. (2012, 6 Ağustos). Kadrolu Eşeklere Mesai Düzenlemesi. *TRT Haber*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.trthaber.com/haber/yasam/kadrolu-eseklere-mesai-duzenlemesi-51055.html> adresinden erişildi.
- Tunçer, M. ve Aksulu, I. (2009). GAP'ta uygulama alanlarındaki tarihsel kentsel sitlerde yapı stoklarının değerlendirilmesi. *Milliyet Blog*. 10 Mart 2013 tarihinde <http://blog.milliyet.com.tr/gap-ta-tarihsel-kentsel-sitelerde-yapi-stoklarinin-degerlendirilmesi/Blog/?BlogNo=161798> adresinden erişildi.
- Tuvi, R. (2003, 9 Ekim). Türkiye Güneydoğu'yu keşfediyor. *Hürriyet Seyahat*, 5-8.
- Türker, A. (Mülakat yapan) ve Ergün, E. A. (Mülakat yapılan). (1994). İstanbul 1. Asliye Ceza Mahkemesi Hakimi Edip Adil Ergün [Mülakat transkripsiyonu]. *Mardin Vuslat*, (97), 16-18.
- Yazıcı, E. (2000). Şiirin ve gizemin ördüğü kent Mardin. *Skylife*, Şubat, 1-6. 13 Şubat 2013 tarihinde http://www.turkishairlines.com/tr-tr/skylife/archive/tr/2000_2/konu2.htm#1 adresinden erişildi.

- Yedikardeş, İ. (2005). *“Mardin: Medeniyetler Kapısı” Resim Sergisi 14-21 Kasım 2005*. Ankara: TBMM.
- Yousif, E-I. (2011). *Mezopotamya'nın yıldız şehirleri*. (N. Nuyan, Fransızcadan Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Zeynepinyeri. (2007, 30 Mayıs). *Şahmeran'ın Mardin'i*. 30 Mart 2013 tarihinde http://www.zeynepinyeri.com/hosgeldiniz/2007/05/ahmerann_mardin.html adresinden erişildi.